

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3642>

Number: 49 , p. 515-531, Autumn I 2016

Yayın Süreci

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

07.08.2016

30.09.2016

**FERİDÜDDİN ATTAR'IN MANTIKU'T-TAYR
MESNEVİSİNDE METİNLERARASILIK
THE INTERTEXTUALITY IN FERİDUDDİN ATTAR'S
MANTIKU'T-TAYR MASNAVİ**

Araştırmacı Fatma Nur GÜLEN

İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi

Öz

İlmî araştırmaların temeli, analiz ve senteze dayanmaktadır. Tüm analiz ve sentezler bağımsız olmadığı gibi edebî metinler de tek başına ve bağımsız değildir. Her metin kendi döneminde veya daha önceki dönemlerde yazılmış metinlerle biçim, lafız, içerik, tür ve anlatım özellikleri bakımından yakınlık ve benzerlik ilişkisi içinde bulunur. Her edebî metin, belirli bir kültürden doğar. Bu durum her metnin kültür ortamlığı yönünden başka metinleri de içine alabildiğini ifade etmektedir. Buradan metinlerarası ilişkiler kavramı doğar. Metinlerarasılık kavramı, her metnin kendinden önce yazılmış diğer metinlerde var olduğunu tanımlar. Bu kavram, metinlerin iç içe geçtiklerini ve hiçbir eserin kendi başına bağımsız olmadığını açıklar. Bu yöntem edebiyatın tarihi kadar eski bir araştırma metodudur.

Feridüddin Attar, Mantıku't-Tayr mesnevîsini yazmış ve bu alanda bir gelenek başlatmıştır. Bu eserden sonra kahramanı kuşlar olan pek çok mesnevî kaleme alınmıştır. Bu çalışmada öncelikle metinlerarasılık kavramı tanımlanıp, kavramın edebiyata etkisi incelenmiş ve metinlerarasılık metodunda kullanılan yöntemler üzerinde durulmuştur. Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr mesnevîsini metinlerarasılık açısından incelenmiştir. Bu çalışma ile mesnevînin daha önce yazılmış eserler ile kıyaslaması yapılmış, eserlerin ortak ve farklı yönleri, eserler arasındaki mana, içerik ve lafız alıntıları, mesnevînin ne kadar genişletildiği analiz edilmiştir. Ayrıca mesnevîdeki bilgilerin dökümü çıkarılarak eserin tasavvuf, mitoloji, tarih ve sosyoloji açısından panoraması ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Mesnevî, Alegori, Mantıku't-Tayr, Feridüddin Attar

Abstract

The basis of scientific research is based on analysis and synthesis. The literary texts are not alone and independent like all analysis and synthesis which are not independent. Every text has similarities and proximities with the text written in their period

or earlier periods in terms of word, content, type, and narrative features. Every literary text emerges naturally from a particular culture. This case denotes each text includes the other texts in terms of common culture. As a result, the term of intertextuality arises. In this study primarily, the concept of intertextuality is defined and its effects to literature is examined then the way of the concept is studied. This method is an old research methods as the history of literature.

Feridüddin Attar has begun a tradition in this area by writing Mantıku't-Tayr. After this work, many mesnevi regarding birds are written. Feridüddin Attar's Mantıku't-Tayr were examined in terms of intertextuality. With this study a comprehensive comparison between the Mesnevi and its prior works has been made. The common and different aspects of the works and how the mesnevi is expanded comparing to the previous works have been studied. The citations of meaning, content and word are analyzed. In addition, by subtracting the breakdown of details, a panorama in terms of mysticism, mythology, history and sociology of the work has been made.

Keywords: Intertextuality, Masnavi, Allegory, Mantıku't-Tayr, Feridüddin Attar

METİNLERARASILIK KAVRAMI

Son yıllarda araştırma sahası genişleyen, bir metni diğer metinlerle ilişkilendirerek okuma tekniği, birçok disiplin tarafından önemsenir olmuştur. Bir yazar, şair, ressam kısacası sanatın her dalında uğraşan sanatçılar, izledikleri, okudukları her eserden etkilenip kendi eserlerini inşa etmişlerdir.

Edebiyat -sosyal bir bölüm olması sebebiyle- düşünce dağarcığı geniş, yazılıp söylendiği alan derin bir disiplindir. Her eser, içerisinde farklı bakış açılarının, dünya görüşlerinin, eğilimlerin kesiştiği, bir araya geldiği ve birbirinden ayrıldığı bir alandır (Şeref, 2013: 4). Bu bağlamda herhangi bir eseri tek başına değerlendirerek okumalar yapmak bizi sonuca ulaştıramayabilir. Sanatçı, var olan eserleri hem taklit eder hem de kendi biriki- miyle ortaya özgün bir eser koymaya çalışır.

Son dönemlerde Batı'da gelişen post-modern düşüncenin getirdiği yapısökümcülük veya biçemcilik düşüncelerinin etkisiyle yeni bir görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüş, aslında metinlerin iç içe geçtiklerini, eserlerin birbiriyle karışmalarından dolayı her edebî metnin çok sesli özellikte olduğunu ileri sürerek yeni bir eleştiri ortaya koyar. Bu kavram, metinler arasındaki alışverişin aynı zamanda ortak kültürün bir sonucu olan metinlerarasılığın tanımıdır.

Metinlerarasılık terimi, var olan hiçbir metnin kendi başına bağımsız olamayacağını,

ancak kendinden önceki metinlerden etkilenmiş sentez bir metnin olabileceğini savunan bir yöntemdir. Metinlerarasılık, tek bir metnin içerisinde oluşan ve belli bir metinsel yapının farklı kesitlerini (ya da düzgülerini) başka metinlerden alınan çok sayıda kesitin (ya da düzgünün) dönüşümleriymiş gibi algılamamıza olanak sağlayan metinsel bir etkileşimdir (Aktulum, 2000: 42).

Kuram olarak kaynağını M. Bakhtin'in "söyleşimcilik" teorisinden alan, J. Kristeva'nın buna dayanarak kavramı oluşturup tamamlamasıyla kapsamı çizilen metinlerarası ilişkiler, R. Barthes, M. Riffaterre, G. Genette, U. Hebel, G. Allen, M. Orr gibi araştırmacıların (Öztekin, 2008: 131) kavramla ilgili katkılarıyla bugünkü konumuna gelmiştir.

Aktulum metinlerarasılığı; ayrışık unsurları, başka bir deyişle, başka metinlere ait parçaları tutarlı bir bütün oluşturacak biçimde bir araya getirmek, onları düzenleyerek aralarında uyum sağlamak, böylelikle yeni bir metin ortaya çıkarmak... (Aktulum, 2004: 304) şeklinde tanımlar.

Metinlerarasılıkta başka yazarların eski yapıtları çeşitli düzlemlerde yeni yapıtlarda malzeme olarak kullanılır. Her metin başka bir metnin içerisine girer ve biçim değiştirir. Yazarlar her zaman birbirlerinden etkilenmişlerdir. Yeni oluşan metinle daha önceki metinler arasında bir diyalog bulunmaktadır.

Metinlerarasılık, en açık ifadeyle metinlerin birbiri arasında yaptığı alışveriş veya eserler arasında gidip gelinen köprüler olarak tanımlanabilir. Fakat metinlerarası ilişki, yalnızca bir metnin diğer metinlerle birlikte var olduğu bu alışveriş ortaklığı sonucu doğmaz. Nitekim her edebî eser ya da metin, aynı zamanda kendince yeni ve özgündür. Yeniliğine ve özgünlüğüne karşın, var olan öteki eserler ağı içindeki yerini alır ve onlarla bir yansıma, uyum ve benzeşim ilişkisi içine girer (Eke, 2013: 2653).

Metni yazan ya da söyleyenin hiçbir şekilde yeni malzeme oluşturamayacağı, özgün bir söyleme sahip olamayacağı gibi bir yoruma varmaktan ziyade her söylemin diğer söylemlerle ilişki içinde olduğu ve bu ilişkinin yarattığı 'süretilik' ve 'bütünlük' üzerinde durulmalıdır (Özay, 2007: 169). Metinlerarasındaki alışverişin ve ilişkisel bağlayıcılığın yaygın olduğu bir ortamda dönüşüm geçiren her yeni eser bir sonraki eserin üretimi için bir ön hazırlayıcı işlevini üstlenir. Bununla birlikte geride kalan her metin ise kendisinden yararlanılması gereken kaynak metin sırasına geçer (İslamoğlu, 2014: 7).

Metinler arasında yapılan bu alışveriş; eskinin kaynak olduğu, yeninin ise günceli koruduğu, okuyucuya bilginin sürekliliğini artarak, değişerek ve yenilenerek devam ettiği göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Shakespeare'in *Sone 73* ve Baki'nin *hazan gazeli* (Akgül: 2010) şiirinde tabiatla insanın dönüşüm benzerliği anlatılmaktadır. Bu şairler birbirinden etkilenmemiştir. Bu bir okur perspektifli etkin bir metinlerarasılıktır. Okur, metinlerarası ilişkinin merkezinde yer alır.

Postmodern anlayışa sahip olan bir araştırmacı, geleneği bir kaynak olarak görür ve bu bilgileri güncel göze yorumlar. Divan edebiyatı, kendi geleneksel çizgisi üzerine kurgulanmış olmasına rağmen, yüzyıllara göre farklı özellikler de göstermiştir. Bazen yüzyılın edebiyat anlayışının getirdiği yöne-

limler bazen de münferit eğilimler söz konusu farklılaşmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Değişik kültür ve edebiyatları bir potada eriterek klasik Türk şiiri olmayı başaran (Aykanat, 2013: 685) edebiyatımız tek bir çatı altında farklılıkların dinamizmini korumuş sentez bir kaynaktır. Divan edebiyatı, klasik bir edebiyat olarak fikir bakımından İslamî ilimlerden; edebî sanatlar, vezin ve şekil yönünden de geniş ölçüde Arap ve İran edebiyatlarından etkilenmiştir. Klasik edebiyatın estetik anlayışındaki derinlik ile öze ve biçime dair özgün nitelikleri, imge zenginliği ve kapalı söyleyişle yeniden ve farklı yorumlamaya açık oluşu, onu yüzyıllardır süren bir kaynak olarak bugüne taşımaktadır. Divan şiirinin yapısı bu yüzden metinlerarası ilişkileri yorumlamaya açıktır.

Daha önceki edebî eleştiri yöntemlerine baktığımızda eserlerin şerhi veya tahlili incelenir, kırılma yöntemleriyle metnin araştırılması yapıldı. Yaşadığı yüzyılda hangi üslubu ve tarzı işlemiş, hangi konulara değinmiş, buna bakılırdı. 1960'lı yıllardan sonra Rus kuramcıları yazarı eserden ayrı tutmuş ve metni dilbilimsel bir araç olarak yorumlayarak edebîliği ön plana çıkarmışlardı. Bu anlamda eserler arasında kurulacak ilişkiler, edebîliğin anlaşılmasında rol oynayacaktı. Her iki yöneme baktığımızda metnin başka metinlerle olan ilişkisi üzerinde durulmama-
taydı (Sarı, 2009: 1).

Batı edebiyatında bu yöntem, daha çok romanda kendini gösterirken Osmanlı edebî sahasında genel itibarıyla kendini mesnevî ve gazel alanında göstermektedir. Osmanlı mesnevîleri, birbirleriyle edebî anlamda bir ilişki içindedirler ve sonraki eser, öncekilere göndermeler yaparak ilerler. Bu özellik, Osmanlı edebiyatı için adeta bir okul işlevi (Açıl, 2009: 154) görmüştür.

Divan edebiyatında, bir kelimeyi, bir cümleyi veya bunların manalarını olduğu gibi aktarma (Devellioğlu, 2004: 508) anlamlarına gelen "iktibas" da metinlerarası bir kavram-

dır. Divan edebiyatında bazı şairler, intihal (çalıntı) suçlamasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bunlardan biri şüphesiz, Şeyh Galip'tir. *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevîsinin Mevlâna'nın *Mesnevî'sinden aşırma olduğunu söyleyenlere Şeyh Galip, şu şekilde karşılık vermiştir:*

Esrarımı Mesnevî'den aldım

Çaldım velî mirî malı çaldım (Doğan, 2002: 406).

diyerek etkilendiği bu şairden öykündüğünü açıkça ifade etmiş, eserinde metinlerarası ilişkilerin olduğuna vurgu yapmıştır; fakat bunun devlet hazinesi olduğunu söyleyerek bir intihal olmadığını ifade etmiştir.

Divan şiirinde başkalarının şiirlerini değiştirerek kendi şiiri gibi göstermeye 'düzd-i sühan' (söz hırsız) denir (Çetin, 2005: 24). Klasik şiirde bu nokta için keskin bir çizgi vardır. Zira esas farklılık, özellikle üslupta olması gerekmektedir. Fakat bir şairin başka bir şairi aynı tarz ile söylemesi kusurdur. Divan edebiyatımızda metinlerarasılığın yöntemleri olarak var olan sanatlar mübah karşılanmış ve hatta bunlar estetik kaygı ve sanatsal zevk olarak benimsenerek işlenmiştir. Aksini yapanlar için sert söylemler tercih edilmiş ve şairlerce iftira olarak değerlendirilen bu zandan dikkatle sakınılmıştır (Aykanat, 2012: 13-14).

Osmanlı edebî sahasında yeni anlamlar üretmekten öte var olan anlamların dönüştürümleri söz konusudur. Mana-lafız kimse-nin malı olmadığı gibi konu hikâyeye de herkesin malıdır. *Güneş altında söylenmedik söz yoktur*, sözü tam da metinlerarasılık kavramını ortaya koyan bir söylemi işaret etmektedir (Gültekin, 2013: 1516).

Aktulum, Genette'nin metinlerarasılık tanımından yola çıkarak metinlerarası yöntemlerin, iki ya da daha fazla metin arasındaki yöntemi: "ortakbirliktelik ilişkisi"ne dayanan metinlerarası ilişkiler (Alıntı ve Gönderge, Gizli alıntı, Anıştırma) ve "türev ilişkisi"ne dayanan metinlerarası ilişkiler (Yansılama, Alaycı "Gülünç" Dönüştürüm, Öykünme) (Aktulum: 2007) şeklinde iki başlık altında toplanabileceğini söylemiştir.

FERİDÜDDİN-İ ATTAR'IN MANTIKU'T-TAYR'I

Mantık kelimesi Arapça'da nutk (Erkan, 2006: 1124) kelimesinden türemiştir. Nutuk kelimesi sözlükte; söylemek, konuşmak, ses çıkarmak, açık ve anlaşılır bir şekilde (telaffuz ve anlam olarak) konuşmak, sözdür ve ayrıca anlamak, harf ve seslerle söz söylemek gibi anlamlara gelmektedir (Altunya, 2003: 45). Tasavvuf sahasında *Mantıku't-Tayr* ifadesi, kuşdili terimi ile karşılanmış ve vahdet-i vücud fikrini dile getiren eserlerde konu edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de de ismi geçen kelime şöyle anlatılmıştır: "*Ve Süleyman (a.s), Dâvud (a.s)'a varis olup dedi ki: 'Ey insanlar! Kuş dili bize öğretili. Bize her şeyden (nasip) verildi. Muhakkak ki bu, apaçık bir lütuftur.*"¹

Tasavvuf istilahında ruh, bedendeki haliyle, kafesteki kuşa benzer; tasavvufî sulûk (seçmeli ölüm) veya tabîî ölümle (zorunlu ölüm) ruh, bedenî kayıtlardan, bağlardan kurtulur ve yüze âlemlere doğru kanat açıp, uçar gider (Cebecioğlu, 2011: 446). Attâr'ın ifade ettiği gibi, mutasavvıf biri için dünya bir sırdan ve sembolden ibarettir. Hakk, her şeydir. Ve görülen şeyler sembol ve dillerden kuruludur. Görünen dünya da görünmeyen dünya da hep O'dur. Ne var ki dünya göz alıcı bir nûrla aydınlanmadıkça gözler kördür. Eğer insan fark etmeyi başarırsa aklını, eğer tamamıyla görebilirse kendini kaybeder (Çiçekler, 2006: 113). Attâr'ın eserinin esas konusunu vahdet-i vücud anlayışı oluşturmaktadır. Eserin tasavvufî istilahlar göz önüne alınarak okunduğunda kuşların yolculuk hikâyesi üzerinden "Vahdet-i vücud" felsefesini anlattığı görülmektedir.

Eserin muhtevası: *Makâmât-ı Tuyûr*, *Makâlâtü't-Tuyûr* veya *Tuyûrnâme* isimleriyle de bilinen *Mantıku't-Tayr*, Attâr'ın 1187 tarihinde yazdığı 4696 beyitlik tasavvufî mesnevîsidir (Kartal, 2004: 148). Bizim de üstünde çalışacağımız Abdülbaki Gölpınarlı tercümesinde eser 4931 beyit ve 31 bölümden meydana gelmektedir. Attar, mesnevîsine eserinden

¹ Neml 27/16.

bağımsız olarak yazdığı "besmele" ile başlar. Besmeleden sonra 64 beyitlik bir *tevhid* yer almaktadır. Attâr, bu *tevhîde* "canı yaratan, bir avuç toprağa can bağışlayıp iman veren pâk Allâh'a hamdolsun" diyerek hamd ile giriş yapar. Daha sonra Allâh'ın kudretinden bahseder ve "er kişinin padişahu tanınması, hangi elbiseye bürünürse bürünsün padişahu bilmesi gerektiğini" söyler. Attâr, "belki yüz binlerce kişinin içinde beni tutar, bana lutfedersin ümidini taşıyorum" diyerek *tevhîdini* bitirir. Şair, *tevhid* manzumesinden sonra 20 beyitlik bir hikâye anlatır. Bu hikâyeden sonra 190 beyit tutan bir "münacat" yazarak Allah'a yakarıшта bulunur. *Tevhiden* sonra *Der-Na't-i Rasûl* başlığı altında yazdığı 143 beyitle Hazret-i Peygamber'i öven Attar, onun yüceliklerinden söz eder ve sonunda O'nun şefaatinin ister. Attâr, *na'ttan* sonra 5 beyitlik bir *hikâyeyle* eserine devam eder ve Hazret-i Peygamber'den kendisine yardım ve şefaet etmesini ister. Devamında 4 beyitle çehar-yar-ı güzinden bahsederek dört halifeyi över. 13'er beyitle dört halife'nin faziletlerini anlatır. 46 beyitle taasupla ilgili manzumedan sonra üç hikâyeyi anlatır, üç beyitle Hz. Ali'nin yüceliğinden söz ettikten sonra dört hikâyeyi anlatarak 615 beyitlik uzun olan bu giriş kısmını bitirir. Attar eserini aruzun remel bahrinin "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kısa kalıbıyla yazmıştır. 25 Eylül 1187'de tamamladığına dair bir hatimeyle eserini bitirir.

Eserde Kafdağı'nın ardında yaşadığına inanılan padişahları olan Simurg'u bulmak için yola düşen kuşlar, yedi vadiden geçip padişahlara ulaşacaktır.

Yedi rakamına ait geliştirilmiş bir inanç vardır ki, muhtemelen bunun kökeni, Kur'an-ı Kerim'de "Yedi sema" (Bakara/29) "Yedi deniz" (Lokman/27) "Yedi başak" (Bakara/261, Yusuf/46) "Yedi çift" (Hicr/87) "Yedi kapı" (Hicr/44) "Yedi gün" (Bakara/196) "Yedi gece" (Hakka/7) "Yedi yol" (Mü'minin/17) "Yedi kıtlık yılı"

(Yusuf/43) "Yedi sene" (Yusuf/47), "Yedi zayıf inek, yedi şişman inek" (Yusuf/ 46), ayetlerine dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yedi rakamı, 20 yerde 24 defa geçmektedir (Cebecioglu, 2011: 711).

Tasavvuf literatüründe önemli bir yer edinen 7 sayısı tamamlanmışlığın, bütünlüğün, birliğin sembolü olarak bilinir. Zira tasavvuf birliğe ulaşma yolunda nefsin yedi mertebesi olduğunu kabul eder; bu mertebeler nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mülhimme, nefs-i mutmainne, nefs-i radiyye, nefs-i mardiyye ve nefs-i safiyedir (kâmile) (Kılıç, 2012: 28). Yine bir başka tarife göre insan yedi letaiften müteşekkildir; kalp, ruh, sır, hafi, ahfa, nefis ve cesed (Suad el-hakim, 2004: 475). Eserde ise bu sayılar, kemalat yolunun, Taleb'den başlayıp Fenâ'ya doğru yükselen kademelerini simgeler.

Yalnız, kuşların kimisi yoldaki engellerde kalıyor, kimisi açıklıktan bir yere dalıyor, ve aç susuz can veriyor. Nihayet yüzlerce kuştan ancak "otuz kuş", bu vadileri aşıyor. Her biri, bir nefsi anlatan kuşlar, çeşitli bahanelerle özürlerini anlatırlar. Eserde binlerce kuşun padişah seçmek için bir araya toplandığı anlatılsa da özür dileyen sadece on kuştan bahsedilir. Bu kuşlar sırasıyla, bülbül, dudu (tûfî), tavus, kaz, keklik, hüma, doğan, alaüveyk, puhu ve kuyruksalan kuşudur.

Eserlerinde süssüz ve yalın anlatımı tercih eden Attâr, daha çok sufi vaizlerin anlattıkları ve kökeni daha çok eski Yunan'a kadar giden hikâyelere yer vermiştir (Turan, 2014: 994). Şairin tasavvufi bu konuyu işlerken temsillere başvurup çerçeve hikâyeler içinde açık ve anlaşılır bir plana göre iç içe daha küçük hikâyeler anlatarak konuyu sıradan biri için bile daha net bir hale getirmesi ve böylece manaları ana hikâyeye ile birleştirmede büyük bir ustalık göstermesi ona has bir özelliklidir (Şahinoğlu, 1991: 96).

Attar, insanın kemale erme yolculuğunda terk etmesi gereken huyların her birini,

farklı bir kuşla anlatmış zahir ile batın arasında bir köprü kurmayı sağlamıştır. Şair somut âlemde kendilerine padişah arayan, madde âlemine ait bahaneleri olan, kuşların soyut âlemi keşfetme çabalarının hikâyesini anlatmıştır.

Şair, pek çok canlı-cansız varlığı sembolleştirerek kendi metnini oluşturmuştur. *Mantıku't-Tayr*'da hayvan, bitki, deniz, su ve değerli madenler Attar'ın ifadesiyle yeniden şekillenmiştir. Yol, yolculuk, ayna, Kafdağı, nefsin mertebeleri, seyr ü süluk, kemalat, Vahdet-i vücud anlayışı gibi tasavvufun temel mefhumlarına değinerek eserini yazmıştır.

Feridüddin-i Attar, anlaşılması zor olan hakikatleri, dolaylı yollardan anlatarak idrake yaklaştıran mutasavvıf şairlerin en meşhurlarındandır. Attar, kuş dili vasıtasıyla zahir ile batın arasında bir köprü oluşturmuş, kuşlar vasıtasıyla hakikatleri okuyucuya aktarmıştır. Görünen hakikatlerin tekrarını olduğu gibi anlatmak yerine mecazî ve sembolik bir anlatımla görünenin ardına nüfuz etmeye çalışarak eserini kaleme almıştır. İnsanın kemalat yolunda ulaşması gereken sonucu ve bu yolda çekilebilecek her sıkıntıyı hikâyeye tadında sunarak renkli bir anlatım yolunu seçmiştir.

Attar'dan önce yazılmış metinlerde özellikle; Firdevsî'nin *Şehnâme*'si, Huneyn bin İshak'ın (ö. 873) Yunancadan çevirdiği *Salamana u Absal*'ı, Beydeba'nın *Kelile ve Dimne*'si, İbn-i Sina ve Gazzâlî'nin *Risaletü't-Tayr*'ı gibi eserleri incelediğimizde, şairin kendi eserini oluştururken bu metinlerden öykündüğü farkedilmektedir. Attar'ın bilhassa kuş hikâyelerini anlatan İbn-i Sina ve Gazzâlî'nin *Risaletü't-Tayr*'ını şekil, üslup ve içerik olarak metinlerarasılık bağlamında işleyerek zenginleştirdiği görülmektedir.

Alıntılama (İktibas/Tazmin)

Alıntı, metinlerarasılığın etkilendiği, diğer kaynaklardan beslenmek için kendi eserine dahil ettiği en yaygın yöntemdir.

Her yazara oluşturacağı metinler için başvurduğu bir alışveriştir. Alıntı, metinlerarası ilişkinin en

belirtgesel biçimidir. Bir metnin başka bir metindeki varlığını en somut biçimde görünür kılan, ilk akla gelen ve en sık karşımıza çıkan metinlerarası yöntemdir (Aktulum, 2007: 94). Klasik Türk şiirinde ise, bu şekildeki metin alıntıları iktibas olarak isimlendirilmektedir (Belli, 2015: 204). Başkasına ait bir ifadeyi kısmen veya tamamen söz içinde kullanmaya *iktibas*, bir şairin kendi şiirinde başka birisine ait bir mısra veya mısraları kullanmasına *tazmin* denir (Coşkun, 2012: 175-76).

Alıntı, metinlerarasılığın keşfinden veya araştırılmasından çok daha önceye dayanmaktadır. Özellikle kutsal kitaplardan sonra yazılmış hemen hemen her metin, bünyesinde alıntı barındırır ve başka metinlerden beslenir. Bu beslenen, alıntı yapılan kaynakların başında ise kutsal kitaplar gelir (İslamoğlu, 2014: 32).

Ayet ve hadislerden yapılan 'iktibas' atasözü ya da o değerinde ünlü sözlerden yapılan 'irsâl-i mesel' ile alıntı; Klâsik Türk şiirinde de sıkça başvurulan bir edebî sanat olarak karşımıza çıkar. Alıntı yapan şair, duygu ve düşüncelerini desteklemiş, yaptığı alıntıyla kendine ait parçaya 'yetke' kazandırmış olur. Alıntıyı sadece bir 'aynen aktarım' olarak nitelendirmek metinlerarası ilişkiler açısından doğru değildir. Çünkü her alıntı, eklendiği her yeni metinde, yeniden üretilmiş olur (Şerefoğlu, 2013: 312).

Mesnevînin peygamberler ulusunu övüş kısmında şair Hz. Muhammed'i överken Enbiyâ/107.ayetden (*Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*) alıntı yapıp şiirini zenginleştiriyor.

Şeriat güneşi, yakın denizi, âlemin nuru, âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber! (Gölpınarlı, 2001: 21, b. 266).

Şair, aşağıdaki beyitte (*Ve ona ruhumdan üfledim.*) Hicr/29. ayetinden alıntı yapıyor.

Ruh sırrı da ancak düşünce âlemindendir.. "Ruhumdan ruh üfürdüm Adem'e" ayetinde bildirildiği gibi bir nefesten iba-

rettir (Gölpınarlı, 2001: 23, b. 298).

Kur'an'ın 96. sûresi olan Alak Suresi "İkra'-oku" diye başlar ve Hz. Muhammed'e ilk inen sure budur. Bu sureden alıntı yapılmıştır.

Birer birer her zerrenin sırrı, ona açıldı.. onun için Tanrı'dan "Oku" diye emir geldi (Gölpınarlı, 2001: 27, b. 340).

Şair Hz. Muhammed'in Hz. Bilal'e ezan için söylediği ifadeyi² şiirine aynen taşıyarak iktibas yapmıştır. Beyitte;

Sıkıldı mı, "Ey Bilal, bizi neşelendir de bu daracık hayal bucağından çıkalım" derdi (Gölpınarlı, 2001: 27, b. 345).

Kur'an'ın 20. suresi olan Taha sure-sinde Musa Peygamber'e, Tuva vadisinde Tanrının "Ayakkabılarını çıkar" dediği anlatılır.³ Hz Muhammed de miraç gecesi edebriyet etmek üzere ayağındaki nalınları çıkarmak istemiş, çıkarmasına müsaade edilmemiştir (Gölpınarlı, 2001: 209).

Musa da onun vardıdığı makama vardı ama Tanrı'dan ona "Ayakkabılarını çıkar" diye ses geldi (Gölpınarlı, 2001: 28, b. 351).

Şair, Hz. Muhammed'in ilme verdiği değeri anlatmak için O'na dayandırılan şu hadisi aynen eserine alarak alıntı yapmıştır.⁴

Din ve şeriat güneşi de bu yüzden "Bilgi Çin'de bile olsa arayıp bulmak gerek" dedi (Gölpınarlı, 2001: 34, b. 435).

Şair, birinci makalede hüdhüdün kuşlara sözü kısmında geçen bir hadise alıntı yaparak eserdeki yol sembolizmini şu şekilde tasvir etmiştir:

Öndeki yolu kısa bir yol sanma... nice denizler var, nice karalar!

Bu yola varmak için arslan gibi bir er gerek... çünkü yol uzak... deniz de derin mi derin! (Gölpınarlı, 2001: 57, b. 730-

31).

Nitekim bu yolculuktaki yolun uzak ve denizin derin oluşu hadiste şöyle anlatılır: "Gemiye yenile, zira deniz derindir. Erzağını tedarik et, zira sefer uzundur. Yükünü hafiflet, çünkü geçit sarp ve güçtür. Amellerini ihlâsla yap, çünkü amelleri tartan Allah (cc) görüyor."⁵

Attar, yirmi ikinci makalede bir kuşun sorusuna cevap verirken Bakara suresinde geçen bir ayetten alıntı yapıyor.

Ey "Ahitlere vefa edin"⁶ ayetini okumayan, ey öylece ilk adım attığı yerde kala kalan!

Kâfir bundan önce sana bir iyilik de bulundu; sende artık bundan ileri gitme, kahpelikte bulunma! (Gölpınarlı, 2001: 44, b. 2961-62).

Eserde yedi vadinin aşılmasının ardından ulaşılan Kaf Dağı'nın ardındaki padişah şu beyitlerle anlatılmaktadır:

Bir dağ var ki ona Kaf Dağı derler, onun ardında bizim bir padişahımız var.

Adı Sîmurg'dur. Kuşların padişahu odur. O, bize yakındır da biz ondan uzaktız!

O, yücelik haremindedir.. Her ağız adımı anamaz onun (Gölpınarlı, 2001: 56, b. 715-717).

Attar'ın 'O, bize yakındır da biz ondan uzakız' cümlesindeki O'nun bize yakın oluşu alıntılanmış şu ayet-i kerimelere işaret etmektedir: "Şayet kullarım Beni senden sorarlarsa gerçekten Ben çok yakınım. Bana dua edince duacının duasını kabul ederim; O halde onlar da Benim davetime koşsunlar ve Bana layikiy-

⁵ Deylemî, el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb, c. 5, s.339, hadis no:8368.

⁶ Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; Lakin iyi olan, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitap'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve kölelere uğruna mal veren, namaz kılan, zekat veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakinler ancak onlardır. Bakara/177.

² Bizi rahatlat ya Bilal. (Ebû Dâvud-Sünen 4/298).

³ Hemen ayakkabılarını çıkar, çünkü sen kutsal bir vadi olan Tuva'dasın. Tâhâ/12.

⁴ İlim Çin'de de olsa talep edin. . (Beyhakî, Şuabu'l-İman-Beyrut, 1410, 2/253).

le iman etsinler ki, doğru yola gidebilsinler.”⁷

Gönderge (Telmih)

Gönderge, olay unsuru içermeyen, bir yapıtın başlığını ya da bir yazarın adını anmak diyebileceğimiz bir yöntemdir. Gönderge; okuru, bir eser ismine, yazara, şaire, şiiir kişisine, roman kahramanına ya da tarihî bir kahramana, bir kutsal kitaba, mısralara, beyitlere, bir ifadeye (Şerefoğlu, 2013: 313) götüren yazar merkezli bir metinlerarası ilişkidir. Göndergelerde, alıntılanan metinden tek bir unsur söylenerek okuyucunun o metne gönderilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda gönderge metnin bütününe ve metnin bütünündeki olaylara açık bir hatırlatma yapar (Belli, 2015: 206). Edebiyatta telmih, temsil yolu ile bilinen bir kıssaya, meşhur bir fıkraya, yaygın bir nükteye, tarihî bir hadiseye, hâle uygun bir mesele, ilmî bir bahse işaret etmek (Bilgegil, 1989: 267) anlamına gelmektedir. Klasik Türk şiirinde her türlü hatırlatmalar telmih olarak ifade edilirken, metinlerarası ilişkilerde bu hatırlatmalar doğrudan metne yapıldığında gönderge, dolaylı yapıldığında ise anırtırma olarak isimlendirilir.

Mantıku't-Tayr mesnevîsinin tasavvufî yönünün olması dolayısıyla, göndergelerde dinî öğelere çok sık başvurulduğu görülmektedir. Şair eserinin başında aşağıdaki beyitte Hz. İsa'nın adını anarak O'nun göğe çıkma hadisesine gönderge yapıyor.

İsa'da bir iğne bulunduğunu gördü.. bu yüzden onu dördüncü kat gökte yüzüstü bıraktı! (Gölpınarlı, 2001: 2, b. 17).

İsa peygamber göğe çıkarken yakasında dünya malı olarak bir iğne varmış. Bu yüzden yedinci kat göğe çıkamamış, dördüncü kat gökte kalmış (Gölpınarlı, 2001: 206). Hz. İsa'nın göğe çıkma hadisesinde İsa, iğne, gök kelimeleri bir araya getirilerek bu hadiseye gönderge yapılmaktadır.

Şair, kâinatın yaratılış sürecinden bahsettiği tevhid bölümünde başka bir ayete açık gönderge yapmaktadır. Nebe suresi 7. ayetinde dağların mih olduğu söylenmekte-

dir. “Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?”

Dağı, önce yeryüzüne mih yaptı da sonra yerin yüzünü deniz sularıyla yıkadı. (Gölpınarlı, 2001: 5, b. 53).

Şeytanın Hz. Âdem'e secde etmediği ve bu yüzden cinlerden olduğunu hatırlatan ayete gönderge yapılmıştır.

“Meleklerle, 'Âdem'e secde edin!' dediğimiz zaman hepsi secde ettiler; yalnız İblis hariç.” Kehf/50.

Dedi ki: Ey Adem, sen ihsan denizi ol.. bunların hepsi secde ediyorlar sana, sen onlara mescit ol!

Ona yalnız bir kişi secde etmedi, yalnız bir kişi başkaldırdı. O da çarpıldı, lanete uğradı, o sırrı anlamadı gitti! (Gölpınarlı, 2001: 11, b. 133-134).

Şair Hz. Ebubekir'i övdüğü beyitlerde; O'nu hatırlatan “Sıddık” ismini kullanarak açık gönderge yapıyor. Sıddık, adamakıllı ve tereddütsüz tasdik eden, inanan demektir. Peygamber miraç ettiğini haber verince sahabenin birçoğu tereddüte düşmüşken Ebubekir derhal tasdik ettiği için kendisine bu lakap verilmiştir (Gölpınarlı, 2001: 210).

Dinin en ileride geleni, en büyük Sıddık, hak kutbu... her şeyde herkesten öndülü kapalı herkesten ileri giden! (Gölpınarlı, 2001: 34, b. 429).

Asıl hikâyeye geçmeden önce şair, kuşları anlattığı başka bir beyitte ‘Yusuf, kuyu, zindan’ kelimelerini kullanarak Hz. Yusuf'un hikâyesine gönderge yapmıştır.

Yusuf gibi zindandan, kuyudan geç yücelik Mısır'ında padişah ol! (Gölpınarlı, 2001: 52, b. 662).

Onuncu makalede kuşların sorduğu sorulara hikâyelerle cevap veren hüdhüd, miraç hadisesine değiniyor. ‘Cebrâil(a.s.) ve Sidre’ kelimeleriyle doğrudan bu hadiseye gönderge yapıyor.

Bir gece Rûhul-Emin Sidre'deydi. Tanrı'dan “Buyur kulum” sesi geliyordu. Bu sesi duyunca Kendi kendine dedi ki: Şimdi bir kul, Tanrı'yı çağırıyor herhalde. Acaba bu kul

⁷ Bakara 2/186.

kim? Şunu bir bilsem! (Gölpınarlı, 2001: 150-51, b. 1855-56).

Attar'ın bir başka gönderge yaptığı kişi Karun'dur. Karun Hz. Musa'nın akrabası olup ilm-i kimyâyı öğrenerek zenginleşmiştir. Hz. Musa'nın emrettiği zekâtı vermek istemediğinden hazineleriyle beraber yerin dibine geçmiştir. Edebiyatta zenginliğin simgesi olarak yer almıştır (Onay, 2000: 308).

Ulu Tanrı dedi ki: Ey Musa, Karun, zârı zârı ağlayıp inleyerek seni tam yetmiş kere çağırdı da.

Ey Musa, sen onu yüzlerce dertle helâk ettin.. baş aşağı toprağa batırdın. (Gölpınarlı, 2001: 153, b. 1884-87).

On yedinci makalede hekim Bukrat'dan bahsederek o kişiye göndermede bulunuyor. Bokrat: Eski Grek medeniyetinin en ünlü hekimi olan Hippokrates'in İslam âlemindeki adıdır. Tıp ve hikmetle ilgili olarak edebiyatta çok kullanılmıştır. Kelimenin "Bukrat" şekli de kullanılır (Pala, 2003: 74).

Bukrat, ölüm haline geldi; yanında bir talebesi vardı, dedi ki: "Hocam

Seni kefene sarıp sarmalayınca, yıkayıp arıtarak kefenleyince nereye gömelim?"

Bukrat, dedi ki: "Oğul, beni bulabilirsen nereye istersen gömüver gitsin" (Gölpınarlı, 2001: 7, b. 2513-15).

Şair, kuşların vahdet-i vücudda kendilerini kaybetmeleri ve her şeyin O vahdetin parçası olduğunu anlamaları karşısında Hallac-ı Mansur'un "Enelhak" söylemini hatırlatarak bu hadiseye telmih yapıyor. Hallac-ı Mansûr, birçok ilim tahsil ettikten sonra riya-zete çekilmiş "ene'l-Hak" (Ben Hakk'ım) dediği için ölüme mahkûm olmuş, (M. 922) yılında da idam edilmiştir (Özcan: 2002).

Bir ateş yakıp Hallac'ı içine attılar. Tamamıyla yandı, kül oldu.

Bir âşık eline bir sopa alıp o külün başına oturdu.

Külü karıştırmaya, dilini ateş gibi açıp söylemeye başladı. Diyordu ki: Doğru söyleyin, o Enelhak diyen nerde? (Gölpınarlı, 2001: 169-70, b. 4580-83).

pınarlı, 2001: 169-70, b. 4580-83).

Anıştırma (Telmih)

Anıştırma, kavranması için bir sözce ile yansılarını gönderdiği bir başka sözce arasında belli bir algılamayı zorunlu kılar. Varlığını dışarıdan bildirecek, belirtecek bir dış bildiri dizgesi olmadığı için anıştırmayı bulmak zordur, çoğu zaman kişisel ekin birikimi ve çabayı gerektirir (Aktulum, 2007: 109). Yardımcı metni gizleyerek yapılan bu yol eserin tekdüze kalmasını önleyerek ona yeni bir işlev, farklı bir anlam kazandırır. Yazar, alıntılamanın haricinde okuyucuya sezdirme yolunu seçerek metinlerarasılığın alt zeminini oluşturur. Okuyucunun okuma donanımına göre metnin belirleyici özelliklerini vererek iz sürme tekniğiyle bu eserler hakkında ipucu verir. Bazı eserler, metinlerarası ilişkinin kurduğu metinler okunmadan açıklanamaz. Bu nedenle örtük gönderimde okurun okuma yaşantısı, kültürel birikimi ve okur kimliği çok önemlidir (Ögeyik, 2008: 97).

Mesnevînin alegorik bir eser olması sebebiyle eserin içerisindeki olayların anlaşılmasında bazı ipuçlarına gereksinim duyulur. Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalara yapılan anıştırmalar ile önemli olaylar arasında benzeşim kurulur.

Bir sivrisineği düşmanımın başına musallat etti.. sivrisinek bu başta tam dört yüz yıl kaldı (Gölpınarlı, 2001: 2, b. 13).

Nemrud'un bir topal sivrisinekle öldüğü anlatılarak bu hadiseye anıştırma yapılmıştır. Sivrisinek Nemrud'un burnundan beynine girmiş, o da kafasını tokmaklata tokmaklata ölmüş gitmiştir (Gölpınarlı, 2001: 205).

Aşağıdaki beyitte Hz. Musa'nın asasını yere attığında yılan dönüşmesi hatırlatılarak anıştırma yapılmıştır.

Bir sopayı yılan haline kor.. bir ekmek saçının altından bir tufan coşturur (Gölpınarlı, 2001: 3, b. 31).

Devamındaki beyitlerde şair, pey-

gamber kıssalarına değinerek bu hikâyelerle anıştırma yapmıştır. Hz. Salih'in mucize olarak taştan gebe deve çıkarması olayı hatırlanmaktadır.

Bir kayadan dişi deve çıkarır.. sarı öküzü feryada figana getirir. (Gölpınarlı, 2001: 3, b. 33).

Hz. Muhammed'in iki kibleye namaz kıldırın peygamber olması hadisesine anıştırma yapılmıştır. Önceden Kudüs'e yönelerek namaz kılınmış, Kâbe sonradan kible olmuştur.

İşte böylece sizi mutedil bir ümmet yaptık ki, diğer insanlara şahit olasınız: Peygamber de size şahit olsun. Üzerinde bulunduğu (Beytü'l-Makdis'i) kible yapmamız, başka değil ancak Resulüllah'a tabi olanla ökselleri üzeri geri dönenleri bilmemiz içindir. Gerçekten bu Allah'ın hidayete erdirdiklerinden başkalarına ağır gelir... (Ey Muhammed), biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu görüyoruz. Elbette seni hoşlanacağın bir kibleye döndüreceğiz: Bundan böyle yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız yüzlerinizi o yöne çevirin. Kitab verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.⁸

Bu olay beyitte şu şekilde anlatılmıştır:

Ululuk ve yücelikle iki kibleye namaz kılınmış, gölgesizliğinin gölgesi doğuyla batıya yayılmıştır (Gölpınarlı, 2001: 25, b. 325).

Kekliğin özründen sonra hüdhüdün kecliğe verdiği cevapta Hz. Süleyman'ın kıssasına anıştırma yapılmıştır. "Süleyman dedi ki: Rabb'im suçlarımı ört ve bana öyle bir padişahlık ver ki benden sonra kimseye nasip olmasın... Verici Tanrı, ancak sensin!" Sad/35.

Bunu görünce dedi ki: Bu saltanat, bu düzen, demek ki şu kadarcık bir taşta bağ-

lı.

Dünyada da ahirette de kimsenin böyle bir saltanata erişmesini istemem.

Yarabbi, ben ibret gözüyle bu padişahlığın afetini apaçık gördüm.

Dünyada bu kadar şatafatlı ama ahirette pek değersiz.. benden sonra bu saltanatu kimseye verme! (Gölpınarlı, 2001: 72-73, b. 909-12).

Yirmi dokuzuncu makale, dördüncü vadiyi anlattığı bölümde şair; *Tanrı Kelimi can gözüne sahip olsun diye yüz binlerce çocuğun başı kesilmiştir!* (Gölpınarlı, 2001: 118, b. 3909).

diyerek, Hz. Musa'nın hadisesine anıştırma yapmıştır.

Firavun, gördüğü bir rüyayı, düş yorucuların, İsrailoğullarından o yıl doğacak bir çocuğun Firavun'un tacını, tahtını mahvedeceği tarzında yormaları üzerine o yıl doğan çocukların öldürülmesini emretmiş, fakat anası tarafından bir sepete konarak Nil'e atılan Musa'yı karısı bulmuş ve çocuk, kendi sarayında yetiştirilmişti. İbn-i Arabî *Fusus'* ta kesilen çocukların hepsinin kuvvetinin Musa'da tecelli ettiğini söylüyor ki Attar'da burada aşağı yukarı aynı inancı anlatıyor (Gölpınarlı, 2001: 211).

Parodi (Yansılama)

Gönderge metinle türev açısından bir ilişkinin söz konusu olduğu yansılama, gönderge metin konu yönünden taklit edilir. Yansılama amaç, eğlendirmektir. Gönderge metin ile ana metin arasındaki ilişki konu düzeyinden öteye geçmez. En etkili yansılama, ana metne anlamca en yakın yansılama (Aktulum, 2007: 119). Alt metin ile ana metin arasında konu düzeyindeki ilişki yansılamaı belirler (Öztekin, 2008: 147). Parodi (yansılama) alt-metne gönderme yaparak onu içerik ya da biçim düzeyinde taklit etme yöntemidir. Eğer bir ana-metin ile gönderge-metin arasındaki ilişki konu düzeyinde gerçekleşiyorsa "yansılama" öne çıkar (Aktulum, 2007: 118).

Parodiler, bir kural olarak, bünyele-

⁸ Bakara 2/143-144.

rine aldıkları metinlere iki zıt biçimde yaklaşır. İlk ve daha yaygın olan yaklaşım, parodinin metinlerarasılık yoluyla içselleştirdiği metni/yazarı/karakteri alaya aldığı ve muhtemelen komik özellikleri belirgin olan bir alt türü gösterir. İkinci bir yaklaşımsa, parodinin ele aldığı 'konu'yu eleştirmekten ya da alaya almaktan çok, parodistin 'hedef metne' yönelik hayranlığını ifade ettiği bir başka alt türü gösterir (Cebeci, 2008: 94).

Buna göre yazarın parodisini hangi yaklaşıma -övgü veya yergi- göre yaptığı kavranabilir. Bir içerik taklidi olarak tanımlanan yansılama/parodi (Aktulum, 2011: 342) üst-metin yazarının, diğer alt-metin yazarına gönderme yapması ve buna olumlu ya da olumsuz yorumunu katmasıyla yapılmaktadır.

Attâr, kuşların hikâyesini anlattığı bu eserini yazmadan önce bu konuda daha evvel yazılmış olan metinleri okuduğunu tahmin etmekteyiz. Özellikle Gazzâlî ve İbn-i Sina'nın eserlerinden üslup, içerik olarak yansılama görmektedir. *Mantıku't-Tayr*'daki çerçeve hikâyenin konusu ve aslını Ahmed Gazzâlî'nin *Risaletu't-Tayr*'ından almıştır (Karapanlı, 2009: 19). Gazzâlî'nin hikâyesinin özeti şöyledir:

Rabbani imam, el-Gazzâlî dedi ki: Kuşlar sayıca çok, huy, ahlak ve ses bakımından çeşit çeşit oldukları her biri bir yuvayı ve menzili karargâh edindikleri halde hepsi birbirleriyle ittifak edip: "Hiç kuşkusuz bize, ne zaman dergâhına gitsek hacetlerimizi arz edebileceğiniz bir padişah lazımdır" dediler. Bunun üzerine: "Hiç kimse ülke tacına ve padişahlık tahtına Simurg'tan daha layık değildir, padişahlık şartları onda mevcuttur; padişahlığa onu oturtmalı, yoksa padişahımız olmadan kırlarda yaşarsak düşmanın tuzağına düşeriz de bu belaya müptela oluruz" dedi-

ler.

Eğer padişahın haşmetinin gölgesi üzerimize düşmezse, düşmandan yana güvende olamayız. Böylece onun (Simurg) haberini sorup yuvasını aramaya başladılar. Onun huzuruna çıkanlara sordular. Onlar da: "Simurg hazretleri, izzet adasında, azamet ve kibriya şehrinde yaşar" dediler. Onun huzuruna varma arzusu, onları düşüncede ve gayrette bir kıldı. Sevok gerdanlığını boyunlarına takıp iştiyak kemerini bellerine bağladılar, talep nâlinlarını ayaklarına geçirdiler. Padişahın tahtına doğru varmak, ondan saadet hil'atini almak, onun kerem bahçesinde ve rızasının merasında otlamak için bir anda hep birlikte harekete geçtiler. Şevok ateşi yüreklerinde kıvılcımlanıyor, istek diliyle yol yordam araştırıyorlardı.

"Madem ki hastalığımızın şifası o kapıda hizmet etmekten başka bir şey de değil, madem ki şifa bulma arzumuz tabiatın başka bir yerde değil, o halde bizim iftiharımız ve şerefimiz kulluktadır" dediler.

Himmet kanadıyla bir anda uçmaya başlayınca, münadî şöyle seslendi: "Esenlik köşeye çekilmektedir. Esenliği ganimet sayın, ayağınızı uçsuz bucaksız çöllere atmayın. Yolunuzun üzerinde derinliğine son bulunmayan kan içici bela denizleri, yüksekliğine sınır çizilmeyen koca koca ulu dağlar, sıcak mı sıcak, soğuk mu soğuk şehirler var. Kullardan niceleri bu yüzden hizmete sırt çevirmiş ve yolun tehlikesinden korkmuşlardır." "Kendi kuvvetinize itimat etmeyin ve bilin ki düşmana itaat etmekten daha büyük hiçbir zararı yoktur. Ola ki maksuda erişmeden, dostun sokağını görmeden ölüm takdiri yolunuzu vurur."

Bu nidayı işitince "İnsan yasaklanan şeye daha çok hırs duyar" sözü gereğince, hırs-ları bir kat daha arttı, hepsi birden yerlerinde duramaz oldular. Bunun üzerine ihtiyar çölüne adım atıp çaresizlik denizinin

sahiline dek vardılar. Kimileri denizde boğuldu, soğuk şehirlere alışkın olanlar sıcağın şehirlere ulaşınca helak oldular. Kibriya vadisine vardıklarında takdir rüzgârı çıkıp şiddetli bir şimşek çaktı, onlardan bir bölük orada helak oldular. Pek az bir grup sağ kaldılar.

Padişaha geldiklerini haber vermesi için birisini gönderdiler. Padişah izzet tahtının üzerinde, azamet ve kibriya hisarında idi. Padişah Simurg onlara: "Ne amaçla geldiklerini" sormalarını emretti. "Bizim padişahımız olmanı istemek için geldik" dediler. Padişah Simurg: "Onlara, 'Biz, siz söylesenizde söylemeseniz de, şahitlik etseniz de etmeseniz de Padişah'ız. Bize sizin hizmetiniz ve taatiniz gerekmez. Geri dönün' deyin" dedi. Hepsi birden ümitsizliğe düşüp utandılar, şaşkın, başı dönmüş bir halde üzüntüye kapıldılar. Bir kez daha haber gönderip "Sen bizim hizmetimize muhtaç değilsen de biz senin hizmetine, devletine ve memleketine muhtacız. Burası da muhtaçların dergâhıdır, o halde bizi huzuruna kabul et" dediler. İlk önce ret cevabı alırlarsa da daha sonra bu dilekleri kabul edildi (Örs, 1997: 193-200).

Gazzâlî eserinde yolda yaşanan sıcaklık, soğukluk, açlık gibi sıkıntılar, aşk, istek, şevk gibi vadileri aşma, kendilerine bir padişah arama, aradıkları bu padişahın Simurg olması gibi sembollerle kuşların hikâyesini anlatmıştır. Eser bu yönleriyle Attar'ın *Mantku't-Tayr* eserine içerik olarak kaynak oluşturmuştur. Attar'ın manzumesi ile Gazzâlî'nin risaleleri arasındaki benzerlik daha çok uzun, zor ve maceralı bir yolun aşılması konusundaki benzerlikten ibarettir, yoksa her birinin genel planı hikâyesi ve sonucu birbirinden tamamen farklıdır (Örs, 1997: 206).

Attar, *Mantku't-Tayr*'da mesnevî formunun içerisinde asıl hikâye dışında 186 farklı hikâye anlatmıştır. Attar'ın eserinde işlediği hikâyelerden bir diğeri, Şeyh San'ân hikâyesini anlattığı bölümdür. Dördüncü

makalede, yüce bir makamda uçmak için çaba sarf eden kuşlar, yolun sonuna ulaşmak için tereddüt yaşayınca Hüthüt'e bu gidişle yolu nasıl bitirebileceklerini sorarlar. Hüthüt de âşık olanın arzusuna kavuşmak için gerekirse imanından hatta canından vazgeçmesi gerektiğini söyler ve bu hikâyeyi anlatır. Şeyh San'ân adlı zat Hristiyan bir kıza âşık olup onun aşkından dolayı kendi imanından vazgeçen kişinin hikâyesidir.

Ahmet Talat Onay, Şeyh-i San'ân maddesinde söz konusu zatın Ebûbekr Abdürrezzâk bin Hümâm bin Nâfi' olduğunu söyler.

Şeyh-i San'ân yahut Şeyh-i San'ânî, âlim ve muhaddisin meşhurlarından olup San'âlidir. Hicrî 126 yılında doğup 211'de vefat etmiştir. Şeyh, Rum güzelinin uğruna din değiştirdikten sonra, müritlerinden Abdülkâdir-i Geylânî onu arar bulur, taayyüşüne muavenet edermiş. Bir zaman sonra şeyh kendine gelmiş. Hicâz'a giderek istiğfâr etmiş. Sebât ve metânetinden ve şeyhine muavenetinden Abdülkâdir'in de şan ve şerefi yükselmiştir (Onay, 2000: 427).

Bu hikâye, İskender Pala'nın ifadesine göre ilk defa Gazzâlî'nin *Tuhfetü'l-mülûk* adlı eserinde işlenmiştir (Pala, 2003: 444). Dolayısıyla Attar'ın, bu eserden etkilenerek hikâyeyi kendi eserine dâhil ettiği düşünebiliriz.

Şeyh-i San'an, zamanın piriydi.. yüceliğine dair ne desem, hepsinden de üstündü, ileriye.

Günün birinde bir yüce yapının önünden geçiyorlardı.. üst kattaki bir pencerenin önünde bir kız oturmuştu.

Ruhanî sıfatlı bir gavur kıızıydı bu.. Ruhullah yolunda yüzlerce bilgiye sahip olmuştu.

Kızın sevgisi, can ülkesini yağmalamış.. zülfünden imana küfürler yağdırmıştı!

Şeyh, imanını verdi, Hristiyanlığı kabul etti.. takvayı sattı, rezilliği satın aldı!

O gece, sevgisi birken yüz oldu.. hulâsa tamamıyla kendisinden geçti gitti!

Şeyh, ona da "Ben şaşırılmış kalmışım.. benden küfürden başka bir şey isteme.. kâfir olandan iman arama" diye cevap verdi.

Sonunda sevgilisini göremediğinden hastalandı.. fakat eşiğinden başını kaldırmadı.

Şeyh, âşık olmuştu, pek düşkün bir hale gelmişti.. gafletle gönlünü kaza ve kadere teslim etmişti (Gölpınarlı, 2001: 97-127).

Şair on altıncı makalede kuşların sorularına hikâyelerle cevap verirken burada Hallâc-ı Mansur'un hikâyesini anlatır.

Enelhak-Ben Tanrı'yım' dediği ve buna benzer daha birçok sözler söylediği, bu çeşit kitaplar yazdığı için Bağdat'ta asılan meşhur Hüseyin bin Mansur (Gölpınarlı, 2001: 216). Bu hikâye şairin Tezkiretü'l-evliya adlı eserinde Mansur bahsinde (s. 321) geçmektedir.

Hallâc dara çekildiği zaman dilinde "Enelhak-ben Tanrı'yım" sözünden başka bir şey yoktu.

Onun bu sözünü anlamayanlar, ellerini ayaklarını kestiler.

Bedeninden bir hayli kan aktı, sapsarı keşildi.. (Gölpınarlı, 2001: 200, b. 2414-15).

Attar'ın bir başka yansılama örneği yirminci makalede kuşların sorularına verdiği hikâye cevaplarında Şeyh Harakanî'nin hikâyesidir. "Bu hikâyeye Tezkiretü'l-evliya (s. 377) adlı eserinde de rastlamaktayız" (Gölpınarlı, 2001: 208).

Sayvanı arş olan Şeyh Harkanî, bir zamanlar patlıcana pek düşmüştü.

Anası Şeyh'in hiddetinden bıktı, hırsından usandı; ona yarım patlıcan verdi.

Şey, o yarım patlıcanı yer yemez oğlunun başını kestiler.

Geceleyin o tertemiz çocuğun başını bir kötü kişi, getirip Şeyh'in kapısının eşiğine koydu.

Şeyh dedi ki: Size bin kere söylemişimdir;

Bu yoksul, hiçbir zaman patlıcan yemedi ki akabinde can evinden vurulmasın!

Canımı, her zaman böyle yakıp durmada.. onunla giriştiğim iş kolay değil ki!

Kim, onu seçer; işi gücü ondan ibaret olursa sevgisiz bir soluk bile alamaz.

(Gölpınarlı, 2001: 31, b. 2801-08).

Yirmi birinci makalede Attar "Bu yolculukta himmetin faydası olur mu?" diye soran kuşa İbrahim Ethem'in hikâyesini anlatarak yansılama yapmaktadır. Bu hikâye Tezkiretü'l-evliya'da (s. 60) İbrahim Edhem maddesinde kısaca anlatılmaktadır (Gölpınarlı, 2001: 208).

Birisi hiç bir iş yapmadığına hayıflanır, yoksulluğundan feryat eder dururdu.

İbrahim Ethem dedi ki: Oğul, galiba sen bu yoksulluğu ucuza aldın!

Adam, böyle de söz mü olur, hiç kimse yoksulluğu satın alır mı? Utan yahu, dedi.

İbrahim Ethem dedi ki: Ben bir kere canla başla yoksulluğu seçtim, kabul ettim.. âlem padişahlığını verdim de satın aldım! Hâlâ da bir anını yüzlerce cihana satın almadayım; hakikaten de bence bu kadar değeri vardır.

Bu matahı ucuz bulduğumdan padişahlığa tamamıyla veda ettim (Gölpınarlı, 2001: 36, b. 2860-65).

Attar yirmi üçüncü makalede bir Bektaşî hikâyesinden bahseder. Bu hikâye halk arasında bilinen bir hikâyedir. Attar eserine bu hikâyeyi alarak yansılama yapıyor.

Horasan büyük bir devlete erişmişti. Amit meydana çıkmış, bu ülkeyi ele geçirmişti.

Yüz tane ay yüzlü Türk kölesi vardı. Hepsinin de boyları selviye, kolları gümüşe benzerdi; hepsi de âleme miskler saçarlardı.

Her birinin kulağında geceleri bile aydınlatan iri bir ince küpe vardı; gece bile o incilerin aksiyle gündüze dönerdi.

Hepsinin başında külahlar, boyunlarında

altın gerdanlıklar, sırtlarında güllerle bezenmiş elbiseler, bellerinde altın kemerler vardı,

Altın kemerleri kuşanıp, bembeyaz atlara binerek meydana çıktılar mı.

Onlardan birinin yüzünü gören hemen ona gönül verir, candan âşık olurdu?

Tesadüfen sırtına bir hurka giymiş, fakat yalın ayak başıkabak, karnı hep aç bir meczup,

O köleleri uzaktan gördü. "Bu huri alayı kimin?" diye sordu.

Şehirli bir zengin cevap verdi: "Bunlar, şehrimizin Amidi'nin köleleridir."

O meczup, bu sözü duyar duymaz başımdan duman çıktı da.

Dedi ki: "Ey yüce arzı tutan Tanrı, kula bakmayı bari Amit'ten öğren!" (Gölpınarlı, 2001: 49-50, b. 3029-34).

Bu hikâye, halk arasında şu tarzda bir Bektaşî hikâyesi olarak nakledile gelmiştir:

Bektaşî fukarasından biri Mısır'da gezerken birdenbire çavuşlar, halkı 'Açılın açılın' diye iki tarafa sürmeye yolu açmaya başlamışlar; Bektaşî de bir köşeye sığınmış. Biraz sonra bir arap atının üstünde sırmalı eğere kurulmuş, pek ağır kumaşlardan bir elbiseye bürünmüş simsiyah bir Zenci, arkasında kullar, köleler: sağa sola selam vere vere geçmiş. Bektaşî sormuş: Kim bu? Mısır Şahının kulu demişler. Başını göğe kaldırıp Yarabbi demiş, 'Bu Mısır şahının kulu, ben senin kulun. Bir ona bak, bir de bana. Eğer kula bakmayı bilmiyorsan Mısır şahımdan öğren! (Gölpınarlı, 2001: 208)

Attar'ın ayrıca, *Mantıku't-Tayr*'da bahsettiği Şeyh Hasan Basrî (s. 7, b. 2518-21), Beyazid-i Bestamî (s. 56, b. 3109-15) ve Rabiattü'l-Adviye (s. 147, b.1817-23) gibi İslam büyüklerine kendi eseri *Teziretü'l-evliya*'da rastlamaktayız. Bu zatlara ait hikâyeleri bu eserde yeniden yazarak yansılama yapmıştır.

Yineleme (Klişe)

Bir dönem yazıla söylene klasikleşmiş ve artık etkisini yitirmeye başlamış düşünce-

ler ve basmakalıp sözleri ifade eder. Sıradanlaşmış bu ifadeler ortak belleğin bir ürünüdür. Yinelemeye başvuran özne daha önce söylenmiş olanı, herkesin söylediğini, 'bilinen'i yineler (Aktulum, 2007: 149). Toplum içerisinde oluşmuş bu basmakalıp sözleri ifade eden yineleme, evrensel bir fikrin olduğu durumlarda oluşturulan ifadelerin, söylemlerin ortaklaşabileceği manasına gelmektedir.

On ikinci makalenin sonunda iki tilkinin hikâyesinin anlatıldığı bölümde; klişe olmuş bir söze rastlıyoruz.

Dişi tilki, erkeğine "Ey kaçacak delik arayan, söyle.. sonra nerede buluşacağız acaba?" dedi.

Erkek tilki dedi ki: "Eğer ömrümüz olursa şehirdeki kürkçü dükkânında!"

(Gölpınarlı, 2001: 167, b. 2040-41).

Türkçemizde "tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkânıdır" diye bir atasözü vardır. Bu sözün böyle bir hikâyeden doğduğu anlaşılıyor (Gölpınarlı, 2001: 215).

Attar, otuzuncu makalede yine bir klişe söze yer vermektedir: "*Kem göz değmesin*" halk arasında kullanılagelen bir söz olmuştur.

Güzelliğine kem göz değmesin diye önünde yıldızların bile çöreotu gibi yanıp yakıldığı Yusuf'u on kardeşi satılığa çıkardılar (Gölpınarlı, 2001: 165, b. 4323).

Alaycı dönüştürüm (İroni)

Bir yapıtın konusunu veya içeriğini değiştirerek daha çok ciddi bir yapıttan gülünç, eğlendirici bir yapıt üretmektir (Aktulum, 2007: 126). Bu yönleme yer veren sanatçının amacı, okuyucuyu eleştirmek ve eğlendirmektir. Gönderge metinden alınan parçalar, yazar tarafından güncel bir tarzda dönüştürülüp, sıradan bir üslupla yeniden yazılır. Bu yöntem, özellikle şiirde sıkça başvurulan bir yöntemdir (Sarı, 2009: 198). İroni, edebî sanatlar içerisinde tariz sanatıyla benzerlik göstermektedir (Belli, 2015: 210).

Şair, tevhid bölümünde;

İnciden meydana gelen bir deniz vardır, köpürüp dalgalanmakta.. sen bu sözü an-

lamazsın, şeş at, penç yürüt (Gölpınarlı, 2001: 10, b. 122).

diyerek alaycı bir tavırla ironi yapmıştır.

Ey sermayesizlere sermayeler veren lütuflar eden Tanrı, ne olur komşu hakkını gözetsen! (Gölpınarlı, 2001: 17, b. 213).

Şair tevhid bölümünde anlattığı hikâyede kulun Allah'ın nimetlerinden yiyip de şükretmeyişi farketmesini sağlar. Bunu da ironi üslubuyla yapar.

Ey suçları başıslayan, bana özürler öğreten Tanrım, bunca yandım..beni yakıp da ne yapacaksın... ne istersin benden? (Gölpınarlı, 2001: 18, b. 231).

Attar, dokuzuncu makalede kuşların bahanelerine karşı anlattığı hikâyelerde perişan bir meczubun, Allah'tan cübbe isterken birinin ona yamalı bir cübbe getirmesine şu beyitleri söyleyerek alaycı bir tavırla ironi yapmıştır.

Meczup dedi ki: "Ey sırları bilen Tanrı, bu hırkayı, bana vadettin gündün beri dikmekle mi meşguldün?"

Hazinendeki yeni elbiseler galiba yandı ki bunu dikmek icabetti (Gölpınarlı, 2001: 146, b. 1811-12).

Tanımlık-Başsöz/Epigraf

Epigraf (epigraphe), eserin ya da eserdeki bölümlerin başında yer alan, genel anlamda alıntı sayılabilecek metinlerarası bir göndergedir. Kavrama, Türkçe karşılık olarak tanımlık (Karataş, 2011: 179) denilmiştir. Kasîde ve mesnevî fâsılalarında yer alan başlıklar, bu bağlamda değerlendirilebilen metinlerarası yöntemdir.

Peygamberler Ulusunu Övüş (Gölpınarlı, 2001: 21) ile Hz. Muhammed'i övdüğü beyitler ve

Tanrı Razı Olsun Müminler Ullusu Ebu-bekir'i Övüş (Gölpınarlı, 2001: 33),

Tanrı Razı Olsun Müminler Ullusu Ömer'i Övüş (Gölpınarlı, 2001: 34),

Tanrı Razı Olsun Müminler Ullusu Osaman'ı Övüş (Gölpınarlı, 2001: 36),

Tanrı Yüzünü Yüceltsin, Şereflendirsin

Müminler Emiri Ebu Talib Oğlu Ali'yi Övüş (Gölpınarlı, 2001: 37) dört halifeyi anlattığı bölümlerin epigraflarıdır.

Şeyh-i Sanan Hikâyesi (Gölpınarlı, 2001: 97).

Bu epigraf/tanım meşhur Şeyh San'an hikâyesini anlattığı bölümdür.

SONUÇ

Metinlerarasılık, var olan hiçbir metnin kendi başına bağımsız olamayacağını, kendinden önce yazılmış öteki metinlerden etkilenip sentez bir metnin olabileceğini savunan bir yöntemdir.

Mantıku't-Tayr, esas konusu itibariyle kuşların Simurg'a yani Allah'a ulaşmak için seyr-i süluk yolunda aşmaları gereken yedi vadinin hikâyesidir. Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı bir gelenek başlatmış, bu eserden sonra kahramanı kuşlar olan pek çok mesnevî kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında bu eserin tercüme ve nazîreleri kaleme alınmıştır.

Eserin esas içeriğini, nasihat üslubu ile kaleme alan Attar, dünyanın geçiciliği, insan-ı kâmil olmak, nefsini bilip, arzularını yenmek gibi konuları eserinde işlemiştir. İnsanın bu yolda terk etmesi gereken huyların her birini, farklı bir kuşla temsil ederek görünmeyle görünmeyen arasında bir köprü kurmayı amaçlamıştır. Böylelikle, eserin başında okuyucuyu, metnin sonundaki birliğe hazırlamaktadır.

Tasavvufî içerikte olan bu eserini ele alırken tahkiye tarzı bir anlatıma başvurusu, çerçeve hikâyeye içinde iç içe daha küçük hikâyeler anlatması, okuyucunun konuyu daha net anlayabilmesini sağlamış ve böylece temsilleri ana hikâyeye ile birleştirmede büyük bir hüner göstermiştir.

Mesnevîsinde sade ve yalın anlatımı tercih eden Attâr, eserinde daha çok sufi vaizlerin anlattıkları hikâyelere yer vermiştir. Attâr, kuşların hikâyesini anlattığı bu eserini oluşturmadan evvel, bu konuda daha önce

yazılmış olan eserleri okuduğunu düşünmekteyiz. *Mantıku't-Tayr*'da çerçeve hikâyesinin konusu, özellikle Gazzâlî ve İbn-i Sina'nın *Risaletü't-Tayr*'ına üslup ve içerik olarak benzer olduğu görülmektedir. Zorluklarla dolu olan bir yola çıkılması, aşılması gereken dağların, vadilerin olması, kuşların bir padişah arayışı ve yolun sonunda padişahlarına kavuşunca hayrete varmaları *Mantıku't-Tayr*'daki genel hikâyesinin konusuyla benzer niteliktedir.

Mesnevînin alegorik bir eser olması sebebiyle eserinde bazı ipuçlarına gereksinim duyan Attar, Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalardan, ayet ve hadislerden yapılan alıntılarla ilk seferde kavranması zor gelen meseleleri daha anlaşılır kılmıştır. Görünen hakikatleri olduğu gibi anlatmak yerine sembolik ve tahkiye esaslı bir anlatımla görünenin ardına nüfuz etmeye çalışarak eserini okuyucuya sunmuştur.

Attar, *Mantıku't-Tayr*'da mesnevî formunun içerisinde asıl hikâyeye dışında 186 yardımcı hikâyeye yer verir. Bu hikâyeleri, kendi eseri *Tezkiretü'l-evliyâ*'dan, *Salaman u Absal*'dan, Beydeba'nın *Kelile ve Dimne*'si, İbn-i Sina ve Gazzalî'nin *Risaletü't-tayr*'ından etkilenerek oluşturduğunu düşünmekteyiz. Şair, eserinde ayet-hadis alıntılarını, peygamber kıssalarını ve İslam âlimlerinin hayatlarını anlatarak metnini zenginleştirmiştir. Hikâyeler, Hüdhüd'ün yolculuk esnasında zorluklar karşısında aç, susuz, yorgun düşen kuşları ikna etmek için anlattığı asıl hikâyeden bağımsız olmayan hikâyelerdir. Bu eserinde bahsettiği hikâyelere kendi eseri *Tezkiretü'l-evliya*'sında da rastlamaktayız. Şair, bir metni veya bölümü diğer eserinde yeniden yazarak farklı tatlarda okuyucuya sunmuştur.

Mantıku't-Tayr'ı metinlerarasılık yöntemiyle incelediğimizde şairin gönderge (telmih) ve alıntılama (iktibas) metodlarına sık sık başvurduğu görülmektedir. Eser, tasavvufî bir hüviyet arz etmesinden dolayı dinî öğeler çok sık zikredilmiştir. Kuran'da anlatılan kıssalara, meşhur İslam âlimlerinin hayatlarına, İran mitolojisinin kahramanlarına yer

veren şair, kendinden sonrakilere kaynak bir eser bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Açıl, B. 2009. Osmanlı Mesnevîlerinde Anlatıcı Olarak Gelenek: Hüsn ü Aşk Örneği, *Kritik 3*, (Bahar 2009): 148-165.
- Akgül, Alphan. (2010). *Baki ve Shakespeare Üzerine Metinlerarası Bir Yaklaşım*, TUBA.
- Aktulum, Kubilay. (2007). *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aktulum, Kubilay. (2011). *Göstergelerarasılık/Metinlerarasılık*, Ankara: Kanguru Yay.
- Aktulum, Kubilay. (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Altunya, H. (2003). *Farabi'de Dil Felsefesi*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Aykanat, T. (2012). Bilginin Malzeme Olarak Kullanıldığı Sanatlar İle Metinlerarasılık Arasındaki Bağlantılar, *Jasstudies*. Volume: 5/4 11-31.
- Aykanat, T. (2013). Metinlerarası İlişkiler Örüntüsünde Nâ'ilî-i Kadîm'in Şiiri, *Turkish Studies*, Volume 8/9, 683-703.
- Belli, H. (2015). Aşkın Tasavvufî Seyri Hüsn ü Aşk Mesnevîsini Metinlerarası İlişkilerle Yeniden Okumak, *Turkish Studies*, Volume 10/4.
- Bilgegil, M. Kaya. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Cebeci, Oğuz. (2008). *Komik Edebi Türler/ Parodi, Satir ve İroni*, İstanbul: İthaki Yay.
- Cebecioğlu, Ethem. (2011). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Ağaç Kitabevi Yay.
- Coşkun, Menderes. (2012). *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Çetin, Mahmut. (2005). *Çalıntı Polemikleri*, İstanbul: Biyografi Net.
- Çiçekler, Mustafa. (2006). *Ferîdüddîn-i Attâr, Mantıku't-Tayr*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit. (2004). *Osmanlıca-Türkçe*

- Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, Muhammed Nur. (2002). *Şeyh Galip, Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Eke, N. U. (2013). Klâsik Türk Edebiyatında Metinler Arası Alanında Bibliyografya Denemesi ve Hasibe Mazıoğlu'nun "Fuzûlî-Hâfız" Örneği, *Turkish Studies*, Volume 8/1, 2651-2670.
- Erkan, Arif. (2006). *El-Beyan Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, İstanbul: Huzur Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (2001). *Feridüddin Attar, Mantıku't Tayr*, İstanbul: MEB.
- Gültekin, İ. (2013). Nazire Geleneğinden Metinlerarasılığa Üç Şiirin Söyledikleri, *Turkish Studies*, Volume 8/1, 1511-1537.
- İslamoğlu, F. (2014). *Umberto Eco ve Orhan Pamuk'un Romanları Arasında Metinlerarasılık*, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Karapanlı, G. (2009). *Risâletü'n-nushiyye, Mantıku't-Tayr ve Garib-nâme Mesnevîlerinin Tasavvuf Açısından İncelenmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Karataş, Turan. (2011). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Sütun Yay.
- Kartal, A. (2004). Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı ile Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ının Mukayesesi, *I. Kırşehir Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler*. s. 299-315.
- Kılıç, Mahmut Erol. (2012). *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Sufi Yay.
- Onay, Ahmet Talât. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (hzl: Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Örs, Derya. (1997). *İbni Sina, Sühreverdi, Gazzali, Razi, İslam Felsefesi'nde Sembolik Hikâyeler*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özay, Y. (2007). Metinlerarası İlişkilerde Sözlü Yapıtların ve Sanatçıların Konumu Üzerine, *Millî Folklor*, Yıl 19. S. 75.
- Özcan, H. (2002). Bektâşilikte Dâr Kavramı ve Hallâc-ı Mansûr Etkisi, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt: VIII. S. 29.
- Öztekin, Ö. (2008). Modern Türk şiirinde Geleneği Yeniden Üreten Bir şair: Nazım Hikmet ve Metinlerarasılık, *Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters*. Cilt/Volume XXV Sayı/Number 1.
- Pala, İskender. (2003). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınevi.
- Sarı, M. (2009). *Metinlerarası Bağlamında İhsan Oktay Anar'ın Romanlarında Kutsal Metinlerin İzleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Suad el-hakim. (2004). *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, (Çeviren: Ekrem Demirli), İstanbul: Kabcacı Yay.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Attar, TDV İslâm Ansiklopedisi (s. 95-98), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. IV.
- Şeref, İ. (2013). *Nazan Bekiroğlu'nun Kurmaca Eserlerinde Metinlerarası İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Şerefioğlu, Z. K. (2013). Atlansoy'un Su Burcunda Metinlerarasılık, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan Toplum Bilimleri Dergisi*, s. 307-344.
- Turan, M. (2014). Feridüddin-i Attâr'ın Mantıku't-Tayr İsimli Eserinin Türk Edebiyatındaki İlk ve Tek Şerhi: Şem'î Şem'ullah'ın Şerh-i Mantıku't-Tayr'ı, *Turkish Studies*, Volume 9/9, 991-1009.